

ELİF ŞAFAK'IN "USTAM VE BEN" VE JOSE SARAMAGO'NUN "FİLİN YOLCULUĞU" ADLI ESERLERİNİN "TOPLUMSAL SINIF" EKSENİNDE ANALİTİK OLARAK İNCELENMESİ

Ali Gülkekin¹ - Onay Orcan²

Giriş

Farklı kültür, edebiyat ve dillere ait iki ya da daha çok yapının benzerlik ve farklılıklarını kültürlerüstü bir anlayışla inceleyen Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, bir disiplin olarak genelde "öteki"ni karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının odak noktası yapar, dolayısıyla ötekini tanımaya çalışan kişi ya da toplumlara hem kendini hem de ötekini keşfetme olanağı sağlar (Gültekin, 2012: 28). Bir Türk ve diğeri yabancı olan iki eserin ele alınacağı bu çalışmada, kendi ülkemizden farklı olanı, yani 'öteki'ni tanıırken; 'kendi' mize ait olanı farklı bir gözle inceleme olanağı bulacağız.

Türk tarihinin en önemli ve en çalkantılı dönemlerinden biri olan 16.yüzyıl Osmanlı toplumundaki sınıfsal farklılıkları Hindistan'dan gelen bir fil ve bakıcısı ile gözler önüne sermeye çalışan "Ustam ve Ben" ile aynı yüzyıldaki Avrupa toplum yapısını benzer bir şekilde fil ve bakıcısı merkezinde ironik bir şekilde anlatarak dönemin sınıfsal farklılıklarına ışık tutan "Filin Yolculuğu" adlı eserler, çalışmanın "toplumsal sınıf" ekseninde incelenmesini mümkün kılmaktadır. Toplumsal sınıf kavramı, sosyolojide 'toplumsal tabakalaşma' veya 'sosyal tabakalaşma' olarak adlandırılmaktadır. Yapmayı planladığımız bu çalışma, karşılaştırmalı edebiyata özgü bir çalışma olacağından, 'toplumsal sınıf' kavramı başlığı altında değerlendirilecektir.

1 Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

2 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü.

Bu çalışmanın amacı, farklı zamanlarda kaleme alınan, Türk edebiyatının popüler yazarlarından Elif Şafak'ın "Ustam ve Ben" ile Portekiz edebiyatının usta kalemlerinden Jose Saramago'nun "Filin Yolculuğu" adlı eserlerini karşılaştırmalı edebiyat bilimi verileri ışığında, "toplumsal sınıf" kapsamında metne dayalı inceleme ve sosyolojik yöntem kullanarak eklettik olarak incelemek ve eserlerde yer alan toplumsal sınıfların ne denli benzerlikler ve farklılıklar gösterdiklerini tespit ederek sınıfsal farklılıkların eserlere yansımış biçimine dair yorumlarda bulunmaktır.

Eserlerinin dış kapağında fil resmini tercih eden Elif Şafak ve Jose Saramago'nun 16. yüzyıl toplumuna gerçek olaylarla kurmacanın bileşimi şeklinde fil ve bakıcısı ile ışık tutmaya çalışmaları, filin çevresinde düzenlenen olayları değil de; filin çevresindeki olayları nasıl düzenlediğini göstermekte ve çalışmayı özgün kılmaktadır.

Eserler *toplumsal sınıf* ekseninde değerlendirilmeden önce, sosyoloji, felsefe disiplinlerinden yararlanılıp "sınıf" kavramından bahsedilmesi ve tarihsel veriler ışığında 16. yüzyıl Osmanlı toplum yapısı ile Avrupa toplum yapısı hakkında bilgi verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Toplumsal sınıf ya da tabakalaşma, en genel anlamı ile bireyler ve grupların belirli veya genelleştirilmiş karakteristiklere göre aşağı ve yukarı statülere, rollere sahip ve sınıflara mensup olarak anlaşılmaları, derecelendirilmeleri demektir. Kişilerin ve grupların az veya çok fakat belirli bir derecede sürececek bir statüler hiyerarşisi içine girmesi, konulması sürecidir. Bir tür eşitsizlik hiyerarşisidir (bkz. Dönmezer, 1999, 292-293).

Uygurlik tarihi aslında Kerbo'nun da dile getirdiği gibi sosyal tabakalaşmanın tarihidir (bkz. Kerbo, 2006, 50). Ekonomi, itibar, güç ve eğitime dayalı boyutları olan bu sistemin varlığı kuşaktan kuşağa öğrenme yolu ile devam eder. Güçer'e göre, insanların belirli kriterlere göre birbirlerine attettikleri bu sosyal yapı, içinde değişimi de barındırır. Bu sebeple toplumsal sınıf kavramı, toplumsal yapının anlaşılmasında büyük önem taşır. (bkz. Güçer, 2005, 3).

Toplumsal sınıf oluşumlarının teorik olarak tanımlanması birçok açıdan tartışmalıdır. Bu sorunun çözümü kapitalizmin bugün içinde bulunduğu koşullarda çok daha karmaşık olsa da sınıf oluşumlarının tanımlanması için, Weberci ve Marksist olarak tanımlayabileceğimiz iki ana düşünce geleneği bu alana ilişkin temel teorik altyapıyı sunmaktadırlar (bkz. Narin, 2005: 28).

Bilindiği üzere Marx'ın sınıf analizi iki temel üzerine oturur. Birinci dayanak noktası, nedensel tarih anlayışıdır. Bu tarih anlayışı, saçmalığa gitmeyen, tesadüf ile açıklanamayacak olan ve somut olguların karşılıklı ilişkileri içerisinde şekillenen bir tarih anlayışını içerir. İkinci dayanak noktası ise üretim araçları ve üretim ilişkileri ile ilgili klasik denklemdir.

Weber ise sınıfları ekonomik alana, statü gruplarını toplumsal alana karşılık gelecek şekilde idealize eder. Ona göre sınıflar ve statü grupları arasındaki ilişkiden, bir başka ifadeyle ekonomik alanla toplumsal alan arasındaki ilişki, hukuk düzeninin nasıl olması gerektiğini belirler (bkz. Alpman, 2009: 22-33).

16. yy Osmanlı Devleti'nde toplumsal sınıf kavramına bakılırsa batılı anlamda sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıflar oluşmamıştır. Pek çok tarihçi ve sosyolog bu konuda fikir birliği içerisinde. Batı'da görülen serf-senyör, proleterya-burjuvazi şeklinde bir tabakalaşma Osmanlı toplumu içinde ortaya çıkmamıştır. Osmanlı'da sosyal tabakalaşmayı

belirleyen önemli bir ayrım, yöneten-yönetilen ayrımıdır. Yönetenler askerî, yönetilenler re'âyâdır.

Osmanlı toplum yapısına yönelik çeşitli bakış açıları mevcuttur. Osmanlı toplum yapısı ile ilgili genel perspektiflerden biri Şerif Mardin'e (bkz. 1995: 77–117) aittir. Osmanlı toplumunda “herkesin kendi yerini bilmesi” şeklinde ifade edilen yaygın kanaat vardır. Bu ifade aynı zamanda bir *ilke* ve toplumca genel kabul gören bir kuraldır. Bundan ötürü “yerini bilmeyenler” cezalandırılır. Yine Mardin'e göre, Osmanlı'da hali hazırda zümreler mevcuttur (bkz. Keyder, 1983: 11–27).

Ortaçağda Osmanlı toplumunun sosyal yapılanması ve işbölümü toplumun tabakalara bölünmesi fikrine dayandırılmıştır ve her tabaka devletin bekası için gerekli işlevlerden birini üstlenmiştir. Tabaka sisteminin kesintiye uğraması devletin çökmesi anlamına geleceği için kişilerin bir tabakadan diğer tabakaya geçişi yasaklanmıştır (bkz. Karpat, 2006: 97-98).

Ortaçağ Avrupa'sına damgasını vurmuş olan feodal sistemin en temel özelliği sınıflı bir toplum yapısının olmasıdır. Bu yapı ileride tüm dünyayı etkisi altına alacak olan Fransız devrimine sebep olmuştur. Feodal sistemin sınıflı toplum yapısında üç temel sınıf vardır: Aristokratlar, din adamları ve çalışıp üreten aynı zamanda ezilen sınıf olan üçüncü sınıf tabaka. Eşitsizlik ve sınıf ayrımı var olmakla birlikte, sosyal hayatta dini yapı belirleyicidir. Feodal sistemde soylular, yönetim ve askerlik işlerini ellerinde bulundurlar; din adamları, kilise tarafından görevlendirilmektedirler; köylüler, köle ve hür olmak üzere ikiye ayrılmakta ve Avrupa'nın asıl iş gücünü oluşturmaktadırlar. “Özgür köylüler de mevcut olmakla birlikte aslında köylülerin çoğu *serf'tir*” (Somçağ, 1994: 15). Bu üç sınıfın yanı sıra, şehirde zanaat ve ticaretle uğraşan burjuvalar da Ortaçağ Avrupa'sında yer alan ayrı bir toplumsal sınıf olarak sayılabilmektedirler.

“Toplumların katmanlarını meydana getiren bu hiyerarşik yapı XVI. asırdan beri felsefecileri kuram yazacak kadar meşgul etmiş ve biri diğerini kabul etmeyen kuramlar üretilmiştir” (Erenoğlu, 2011: 123).

Bu bilgiler ışığında, Elif Şafak'ın *Ustam ve Ben* ile Jose Saramago'nun *Filin Yolculuğu* adlı eserleri, *toplumsal sınıf* ekseninde benzerlikleri ve farklılıkları açısından analitik olarak yorumlanarak, sınıfsal farklılıkların eserlere nasıl yansdığı çözümlenmeye çalışılacaktır.

Elif ŞAFAK'ın “Ustam ve Ben” Adlı Eseri ile Jose SARAMAGO'nun “Filin Yolculuğu” Adlı Eserlerinin *Toplumsal Sınıf* Ekseninde İncelenmesi

a) 1971 yılında Strazburg'da dünyaya gelen Elif Şafak, 2000 yılında yazdığı *Mahrem* romanı ile Türkiye Yazarlar Birliği Ödülü'nü kazanarak geniş okur kesimi tarafından tanınmıştır. Sonraki yıllarda pek çok eser kaleme alan yazarın, 2009 yılında yayımlanan *Aşk* isimli romanı, Türk edebiyat tarihinin kısa sürede en çok satan eseri ünvanına sahip olmuştur. Şafak, *Ustam ve Ben* adlı eserinde, Hint Şahı tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a hediye olarak gönderilen, Topkapı Sarayı'nın bahçesindeki hayvanat bahçesinde yaşamaya başlayan Çota isimli fil ve bakıcısı Cihan'ın Hindistan'dan İstanbul'a uzanan serüvenlerini anlatmaktadır. Çota ve fil terbiyecisi, saray entrikalarına, mimarlık ve bilim alanında ilerlemelere aynı zamanda her alanda nice yıkıma tanık olmaktadır. Yazar, filbaz ve aynı zamanda Mimar Sinan'ın çıraklarından biri olan Cihan ile azınlıkların,

dışlananların, ezilmişlerin yani yönetilenin iç sesini vermektedir. 16. yüzyıl İstanbul’unda, saray erkanının yani yönetenin iki dudağı arasında yaşamlar, alt tabakadaki insanlara yapılan haksızlıklar ve zulümler anlatı kişinin üzerinde önemle durduğu konulardır.

b) 1922-2010 yılları arasında yaşayan, pek çok önemli ödülün sahibi Portekizli yazar Jose Saramago, *Baltasar ve Blimunda* adlı romanıyla tanınmış, 1998 yılında *Filin Yolculuğu* ile Nobel Edebiyat Ödülü’ne layık görülmüştür. Eserinde dilbilgisi kurallarını değiştirerek, noktalama işareti olarak sadece nokta ve virgül kullanan Saramago’nun biçemi oldukça farklıdır. Saramago, “Filin Yolculuğu” adlı eserinde, Portekiz Kralı’nın Süleyman adlı filini Avusturya Arşidükü Maximiliana hediye etmek istemesiyle, fil ve bakıcısı Subhro’nun soylulardan ve askerlerden oluşan bir kafileyle Portekiz’den Viyana’ya olan zorlu yolculuklarını anlatır. Gerçek olaylarla kurmacanın bütünlüğünü 16. yüzyılda geçen bu yolculuk ile yansıtmak isteyen yazar, alaycı bakış açısıyla iyiyi-kötüyü sorgulayarak, insanoğlunun zayıflıklarını, çaresizliklerini ve sınıflar arasındaki eşitsizlikleri kendine has metaforları ve mizah duygusuyla okuyucuya vermektedir.

Toplumlar veya kültürler içindeki bireyler arasında hiyerarşik farklılığı (veya katmanlaşmayı) ifade eden toplumsal sınıf kavramı, kuşaklar boyu devam eden eşitsizlik yapısıdır. Tarih boyunca tüm toplumlar sistemli olarak eşit olmayan gruplara bölünmüştür (bkz. Bahar, 2008: 1). Bu bağlamda, bu çalışmamızda *Ustam ve Ben* ile *Filin Yolculuğu* adlı eserlerdeki Osmanlı ve Avrupa (Portekiz ve Avusturya) toplumlarının eşitsizlik yapıları, benzerlikleri ve farklılıklarıyla irdelenmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti *yöneten* ve *yönetilen(reaya)* olarak ikiye ayrılmaktadır. Yöneten sınıf, saray erkanı yani ulemayı da kapsayan askeri sınıftan oluşurken; yönetilen sınıf ise hiçbir hakka sahip olmadığı halde vergi veren, fakat hükümete katılmayan Müslüman ve Müslüman olmayan uyrukları, köylüleri içine almaktadır. Bu ayırmadan hareketle, *Ustam ve Ben*’de yönetilen sınıfın yani alt tabakanın temsilcisi olan ve ezilen kesimin sesini duyurmaya çalışan romanın başkişisi fil terbiyecisi Cihan, saray erkanının zenginliğinden şöyle bahseder: “*Parmaklarında mücevherler ışılıyordu, pahalı kumaştan esvapların altında para keseleri taşıyorlardı*” (Şafak, 2013: 186). 16. ve 17. yüzyıl ortalarında sarayda yaşayan kadın sultanların kılık kıyafeti normal bir insanın giyeceğinden çok fazladır. Mücevherlerinin diğer valide sultanlara göre çok fazla olmadığı söylenen IV. Mehmet’in annesi Valide Hatice Sultan bile çok değerli taş ve mücevherlerden oluşan bir takı koleksiyonuna sahiptir (bkz. Kıvrım, 2013: 251-253). Bugün, Osmanlı ihtişamının bize kadar ulaşan yansımaları, eski bir saltanatın anısal simgeleri konumundadır.

Filin Yolculuğu’nda ise, anlatıcı kişinin 16. yüzyıl Avrupa’sındaki (Portekiz ve Avusturya) eşitsizlik hiyerarşisini fil terbiyecisi olan üçüncü sınıf tabakaya mensup Subhro aracılığıyla değil, ince mizah anlayışıyla kendisinin açıkça dile getirdiği görülmektedir. İtalya’ya gelen gemiden en son arşidükle karısı iner. “Şu anda düzinelerce sandığın, kasanın, bohçanın, dengin ve kutunun içindeki giysiler, soylu çiftin durmadan kabaran çeyizini oluşturan binbir nesne, süspüs eşyası indirilmekteydi” (Saramago, 2008: 135). *Soylu çiftin durmadan kabaran çeyizi ve binbir nesne* ile anlatıcı kişisi, aristokratlar sınıfının mensubu kral ve kraliçenin gereksiz gösterişine vurgu yapmaktadır. Toplumda bazı grup ya da gruplar, diğerlerini denetim altında tutmakta ve bunları ekonomik ve siyasal olarak yoksun bırakmaktadır. Ekonomik tüm hakları elinde tutan soylular, her imkana sahiptir ve üçüncü sınıf tabaka, bu eşitsizliği gönülsüz bir şekilde kabul etmektedir

(bkz. Bahar, 2008: 2-5). Ortaçağ Avrupa'sında, feodal sistemde toplumsal sınıf üç temel tabakaya ayrılmaktadır. Aristokratlar sınıfında, kral ve toprak sahibi soylular bulunmaktadır. Avrupa'da dini yapı belirgin olduğu için, din adamları da ayrıcalıklı sınıfta yer alır. Avrupa'nın asıl gücünü oluşturan, hiçbir hakka sahip olmayan, soyluların malı sayılan köylüler, çalışıp üreten, aynı zamanda ezilen üçüncü sınıf tabakayı oluşturmaktadır (bkz. Akyılmaz, 1999: 48). Leo Huberman'ın ifadesiyle, köylü yani çoğu serf olan köleler, “*Meteliksiz, aç susuz bir adam*” şeklinde tasvir edilmiştir (bkz. Huberman, 1990: 15). Hint köylüsü olan fil terbiyecisi Subhro ile diyalogunda, Avusturya Arşidükü Maximilian, terbiyecinin hiçbir şeye hakkı olmadığını ve onu kendi soyuna ait bir eşya gibi gördüğünü açıkça ifade etmektedir:

“*Adını telaffuz etmek zor, Viyanada kimsenin anlamayacağına eminim, bundan böyle adın Fritz olacak, filli biricik Fritz sensin, bana izin verirseniz kendi adıyla çağrılmayı isterim, kararımı verdim bile (...) bundan böyle adın Fritz, başka bir şey değil, bunu kafana sok, Evet efendim*” (Saramago, 2008: 117).

Görüldüğü gibi, Subhro sadece *meteliksiz* değil aynı zamanda kimliksizdir de. Eserin başka bir yerinde Maximilian, fil terbiyecisini saray erkanına takdim ederken fil *Muh-teşem Süleyman*'ın terbiyecisi olması nedeniyle, herkesin ona anlayış göstermesini ve saygıyla davranmasını istediğini belirtir. O artık Subhro değildir, Fritz de değildir; O sadece fil terbiyecisidir. Takdim sonrasında ise saray erkanının filin bakıcısı hakkındaki düşünceleri kraldan çok da farklı değildir: “Şu işe bakın, bir fil bakıcısına, bir hayvan terbiyecisine, vahşi kokan bir adama krallığın önemli bir şahsiyetiymiş gibi saygı gösterecekmişiz” (Saramago, 2008:118). Benzer bir aşağılama örneği, *Ustam ve Ben*'de Hesna Hatun ile fil terbiyecisi Cihan arasındaki diyalogda yansıtılmaktadır. Çocukluğunda fili ziyaretleri sırasında gördüğü ve sohbet etme imkanı bulduğu Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah'a platonik olarak aşık olan Cihan, ondan başka hiçbir kadına duygusal hisler besleyememiştir. Aradan yıllar geçmiş ve Mihrimah Sultan ölmüştür. Cihan, Mihrimah Sultan'ın bakıcısı Hesna Hatun'a yıllarca sormaya cesaret edemediği soruyu sorma vakti geldiğini düşünür: “Beni hiç sevdi mi?(...) Küçümseyerek baktı kadın. “Sen kimsin ki? Hayvan terbiyecisi! Dağa uzanan bir fare! Sultanın biricik kızına aşık bir filbaz! Bir de kalkıp bana onun seni sevip sevmediğini sormaya nasıl cüret edersin? Seninki safdillik değil, salaklık” (Şafak, 2013:454). Görüldüğü gibi, Osmanlı toplumunda da fil terbiyecisinin durumu pek de farklı değildir. Saraya hizmet eden, yönetilen sınıfın ezilenini oluşturan fil terbiyecisi hem kimliksiz hem de kalpsiz olmalıdır. Osmanlı toplumunda “herkesin kendi yerini bilmesi” bir kuraldır ve “yerini bilmeyenler” cezalandırılır. Mardin'e göre, yerini/haddini bilmek, yani toplumsal konumunun gereğine göre davranmak ve bunun dışına çıkmamak, toplumsal konuma göre harcama yapmak, toplumsal konumları ifade edecek sembolleri taşımak gibi hususlar, Osmanlı toplum yapısında “kast” özelliği gösteren unsurlar olarak değerlendirilebilir (bkz. Mardin, 1995: 77-107). Saramago, “İlahi bilgelik başka türlü sunu bu buyurmuyorsa, evrensel barışa ulaşmanın en iyi koşulu herkesin kendi yerini bilmesi ve orada kalmasıdır”(2008:144) diyerek, tabakalar arasındaki geçişin mümkün olmadığı Avrupa toplumu için en barışçıl çözümün de böyle olması gerektiğini söyler. Hesna Hatun da, *Sen kimsin ki? Nasıl cüret edersin?* gibi ifadelerle Osmanlı toplumunda sınıfına uygun davranmanın gerekliliğini belirtmektedir.

Osmanlı toplumunun zirvesinde siyasal-dinsel, yönetsel ve diğer alanlarda yer alan padişah, toplumsal-yönetsel merkezi temsil eden ve Osmanlı saraylarının en tipik örneği olan Topkapı Sarayı'nda aile efradı ve diğer kullarıyla birlikte yaşamaktadır. *Ustam ve Ben*'de üç ayrı padişahın (Kanuni Sultan Süleyman, Sultan Selim ve Sultan Murat) saltanatına yer verilmiş olsa da, Kanuni Sultan Süleyman'a ait anlatı yoğunluktadır: "Saraya ilk geldiği gün, kesik başları hatırladı. Sultanın iki dudağı arasındaki akibetleri. İstese taşı yanlış koydunuz diye hepsini darağacına gönderebilirdi. Böyle korku içinde insan nasıl çalışabilirdi" (Şafak, 2013:169). Bey, Gazi, Sultan gibi çeşitli ünvanlar kullanmış olan Osmanlı padişahları, halife ünvanına da sahiptir. Halifenin sözlük anlamı, *Hz. Muhammed'in vekili olarak Müslümanların imamlığını ve şeriatın koruyuculuğunu yapan kimsedir*. O halde, padişah birinin ölümüne karar veriyse, bu *Müslümanlık* ve şeriat için doğru bir karardır ve böyle mutlak bir otoriteye karşı gelinemeyeceğinden kadere razı olmaktan başka bir yol yoktur. *Filin Yolculuğu*'nda, Kral birinci derecede otoriteye sahip olsa da, din adamları ayrıcalıklı sınıftır ve Kral dinsel meselelere hüküm veremez. Otorite, papa ve piskoposlardadır. Eserde, Viyana'ya giden katile, konaklamak için bir gece mola verdiğinde, fil terbiyecisi Fritz'in yanına, kilisenin üst düzey din adamı gelir ve ondan katile yola çıkarken, bazilikanın kapısında filini diz çöktürmesini ister. Ancak o zaman, *gerçek bir dindar* sayılabileceğini belirtir. Bu sayede, sahte mucizeyle kiliseye olan saygı artacaktır. Fritz, istenileni yapar. Bu habersiz olay, arşidükün kulağına gittiğinde sinirlense de kiliseye müdahale edemez: *Bazilikadakiler kafayı üşütmüş olmalı, diye düşündü arşidük (...) sen tut bir fil terbiyecisinden sahte mucize tezgahlamak için filini ödünç iste, ah Luther, Luther, öylesine haklısın ki* (Saramago, 2008: 154). Legain'den aktaran Taşpınar'a göre, Katolik kilisesinin şahsında temsil edilen din, devletin her türlü mekanizmadan uzaklaştırılmasını gerektirmiştir. Kilisenin her türlü iktidar ile yakın ilişki içerisinde olup onların yanlışlarını savunacak kadar içli-dışlı olması, İncil'in çağrısına aykırıdır (bkz. Legein'dan, 2002: Taşpınar, 2008: 4-7). İncil'e değil, kiliseye olan bu sahte çağrıyla, otoriteyi elinde tutan din adamlarına kralın söz geçiremediği anlaşılmaktadır. Eserin başka bir bölümünde ise, otoritesi köylüye ve köleye geçen kralın tezat durumu, yaveri aracılığıyla fil terbiyecisine yolladığı mesajla sergilenir: *Hayatının geri kalanını pişmanlık içinde yaşamak için ciddi nedenleri olacak, bir hayatı kalmayacağını da ekle* (Saramago, 2008: 155). Tespit edildiği gibi, üst tabakayı temsil eden Kral Maximilian ve Kanuni Sultan Süleyman'ın iki dudağı arasındaki yaşamlar söz konusudur. Fakat, Sultan Süleyman ulema üzerinde dini yetkiye sahipken; Maximilian dini yetkiyi kendisinde barındıran papa ve piskoposlara müdahale etme hakkına sahip değildir.

Çalışmada, padişah ve kralın din sınıfının üzerindeki otoritesi incelendikten sonra, hem Osmanlı hem de Avrupa toplumsal sınıflarında ayrıcalıklı statüye sahip olan ve sosyal tabakalaşmada önemli yeri olan din adamlarının durumuna bakıldığında, Avrupa toplum sınıflamasında *ayrıcalıklı* konumda oldukları; Osmanlı toplum sınıflamasında ise *yöneten* grubunu oluşturdukları bilinmektedir. *Ustam ve Ben*'de, ulema sınıfının başındaki şeyhülislam, padişahın her sözüne itaat ettiği, saygı duyduğu bir kişidir. Cihan, Çota'nın sırtında oturmuş, sultan da mahfede kurulmuş halde dolaşırken padişah ilk kez fil terbiyecisine seslenir ve şöyle der: *Filbaz! Bir vasiyetim var. Sana teslim ediyorum. Mezarıma muhakkak konulmasını istediğim bir şey var. İtiraz etseler*

de kimseyi dinleme. Şeyhülislamın fetvaları benimle gömülmeli. Ne ettiysem onu dinleyip ettim. Fetvaları yanımda isterim (Şafak, 2013:282). Cin ve Akgündüz'den aktaran Katgı, başkentteki başmüftü olan şeyhülislamın, ilk dönemlerde salt bir danışma organı olduğunu, zamanla dini, hukuki sorunların çözümünde meşrulaştırıcı bir görev üstlenerek devlet katındaki nüfuzunu artırdığını, devletin en önemli müesseselerinden biri olduğunu belirtir (bkz. Cin, Akgündüz,1990: Katgı'dan, 2013: 90). Benzer bir şekilde Zeyli, Şeyhülislamlığın sadece dini alanda değil; siyasi, idari alanda da çok önemli fonksiyonları olduğunu ve devlet yönetiminin en dikkat çekici figürü olduğunu belirtmektedir (bkz. Zeyli, 2003: 226). Kendisini gökyüzüne adanmış olan Takiyeddin, Osmanlı toplumuna bilimsel olarak faydalı olabilmek için rasathane kurmuş ve ulema sınıfının Allah'ı gözlemek onların ne haddineydi zaten? Tam tersi olması gerekirdi; Allah'ın gözü onların üstünde olmalıydı. İnsan dediğinin bakışları toprakta olurdu; semanın katmanlarında değil (Şafak, 2013: 365) şeklindeki ifadesiyle, sultan rasathanenin yıkılmasını emretmiştir. Ulema sınıfındaki yozlaşmayı gözler önüne seren bu örnek, aynı zamanda şeyhülislamın siyasete müdahil bir konum aldığını ve padişahın da ulema sınıfının yanında olduğunu göstermektedir. Filin Yolculuğu'nda ise anlatıcı, başpiskoposun cübbesini hayvan örtüsüne benzeterek onu kilisenin seçkin başlarından biri olarak niteler. Bu adlandırma, Avrupa toplumunda din adamlarının işlediği günahları, dine yükleyerek halkın parasıyla şatafat içinde yaşamalarının eleştirisidir. Kilise, siyasi tasarruflarıyla kendine bir iktidar alanı yaratmıştır (bkz. Akgül, 1999: 65). Siyasi tasarruflarıyla kilisenin iktidarına tabi olan Portekiz Kralı Don Juan ve Kraliçe Maria, Avusturya kralına gönderecekleri hediyede bile kiliseden onay almadan hareket edememektedir. "Kilisemiz böylesi bir cömertliği hiç de uygun bulmayacaktır; hiçbir kaydı silmeyen belleğinde kuzen Maximilianın luther yanlısı Protestanların devrimlerine sempatiyle bakmasını ilelebet saklamaktadır; luther miydi, calvin miydi sahi, neyse düşünmemeyi tercih ettiğim şeytanlardır hepsi de" (Saramago, 2008: 12). Altın çanak almalarını öneren kraliçeye kralın verdiği cevap, kilisenin sarayı bile kuşatmaya aldığının açık bir göstergesidir. Üst sınıfa en iyi cevabı, eserinin başka bir bölümünde Dünya ölçeğinde böylesine küçük olan bizler, haritalarda çok daha miniğiz (Saramago, 2008: 126) diyerek yazarımız kendisi vermektedir.

SONUÇ

İlkel topluluklardan günümüze kadar uzanan süre içerisindeki toplumlara ve oluşan sınıf ayrımlarına bakıldığında, tüm toplumların hiyerarşik bir yapıda olduğu söylenebilir. Bireyler arasındaki farklılaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizlik, toplumsal tabakalaşmanın da ortaya çıkış nedenidir.

Ustam ve Ben'de, Osmanlı toplumundaki sınıf ayrımının yöneten ve yönetilen (reaya) olmak üzere iki grupta şekillendiği görülmektedir. Yöneten sınıf, saray erkanı yani ulemayı da kapsayan askeri sınıftan oluşurken; yönetilen sınıf ise hiçbir hakka sahip olmadığı halde vergi veren, fakat hükümete katılmayan Müslüman ve Müslüman olmayan uyrukları, köylüleri içine almaktadır. Çalışmanın amacına uygun olarak, alt tabakanın yani reayanın sesini duyurmak için romanın başkişisi köylü fil terbiyecisi seçilmiş; yöneten sınıfı ise padişah ve ulema yani saray erkânıyla şekillendirilerek dönemin toplum yapısı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Filin Yolculuğu'nda ise, Avrupa toplumundaki feodal sistemin eserde açıkça sergilen- diği görülmektedir. Aristokratlar, din adamları, köylüler ya da kölelerden oluşan üç temel sınıfın 16. yüzyıl toplum yapısına uygun olarak esere yansdığı söylenebilir. *Ustam ve Ben*'den farklı olarak, eşitsizlik hiyerarşisi üçüncü sınıf tabakaya mensup fil terbiyecisi aracılığıyla değil, yazarın mizah anlayışıyla kendisi tarafından dile getirilmektedir. Aristokratlar sınıfına uygun olarak kraldan bahsedilmiş, ayrıcalıklı sınıfı oluşturan din adamlarının Avrupa toplumundaki otoritesi gözler önüne serilmeye çalışılmış, soyluların malı sayılan köle sınıfının durumu ise fil terbiyecisi ile aktarılmıştır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, aynı yüzyılda geçen fakat farklı toplumsal yapı- lara ait olan iki eserde, güçlü olan güçsüz olanı yener mantığıyla hareket edilerek alt tabakanın ezildiği görülmektedir. Üst tabakadaki kral ve padişahın alt tabakaya yaydı- ğı korku, her iki toplumda da benzerlik gösterirken; din sınıfının üzerindeki otoriteleri farklılık göstermektedir. Üst tabakaya ait din adamlarının kendilerine ait bir iktidar alanı yaratmaları ve gözler önüne serdikleri yozlaşma, eserlerde benzerlikler göstermekte ve incelenen eserleri birbirine yaklaştırmaktadır.

Karşılaştırmalı Edebiyat bilimi çerçevesinde, sosyolojik ve tarihsel verilere dayandı- rılarak disiplinlerarası bir yaklaşımla *toplumsal sınıf* izleğinde incelenen bu çalışmanın, sosyal tabakalaşmayı çok yönlü incelemek isteyen araştırmacılara faydalı olacağı düşü- nülmektedir.

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

- ŞAFAK, E. (2013). *Ustam ve Ben*, Doğan Yayıncılık, İstanbul.
SARAMAGO, J. (2013). *Filin Yolculuğu*, Çev. Pınar Savaş, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

İKİNCİL KAYNAKLAR

- Akgül, Mehmet. (1999). *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Yayınları, Konya.
Alpman, P. S. (2009). *Toplumsal Sınıflar ve Eğitim*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
Bahri, H. İ. (2008). *Sosyolojide Toplumsal Tabakalaşma*, Uşak Yayınları, Ankara.
Cin, H., Akgündüz, A. (1990). *Türk Hukuku Tarihi*, Timag Yayınları, İstanbul.
Dönmezler, S. (1999). *Toplumbilim*, Beta Yayınları, İstanbul.
Erenoğlu, D. (2011). “*Kaşkay Türklerinde Sosyal Tabakalaşma*”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Merkezi Dergisi, C. 6, No 4, s. 123-137.
Güçler, M. S. (2005). *Max Weber'de Sosyal Tabakalaşma Olgusu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Gültekin, A. (2012). *Türkiye'de Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları ve Karşılaştırmalı Edebiyat Eğitimi*, Kırıkkale Üniversitesi IV. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi, s. 27-34.
Huberman, L. (1990). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Karaçelebizade A. (2003). *Ravzatü'l Ebrar Zeyli*, Haz. Nevzat Kaya, TTK Yayınları, Ankara.
Karpat, K. H. (2006). *Osmanlıda Değişim, Modernleşme Ve Uluslaşma*, İmge Kitabevi, Ankara.

- Katgi, İ. (2013). “Osmanlı Devletinde Padişahın Emriyle Katledilmiş Şeyhülislamlar”, International Journal of History, Vol. 5-3, pp. 85-115.
- Kerbo H. R. (2006). *Social Stratification and Inequality: Class Conflict in Historical, Comparative and Global Perspective*, Mc Graw - Hill Companies, New York.
- Keyder, Ç. (1983) *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Dost Yayınevi, Ankara.
- Kıvrım, İ. (2013). 17. Yüzyılda Bir Valide Sultanın Günlük Hayatı, International Journal of History, Vol. 5 – 2, pp. 243 – 262.
- Mardin, Ş. (1995) *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Narin, Ö. (2005) *Sınıf: Analiz İçin Bir Tasnif Aracı Değil, Dönüştürücü Bir Özne, Kapitalizm ve Türkiye I: Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi*, Derleyen: Fuat Ercan, Yüksel Akaya, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.
- Taşpınar, İ. (2008). “Katolik Kilisesi ve Demokrasi: Fransız Devrimi Demokrasinden Kilise İçi Demokrasiye”, Köprü Dergisi, S. 104, 2-11.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Osmanlı Araştırmaları Vakfı. (2013). Osmanlı Devletinde Sosyal Tabakalaşma, (çevrimiçi) <http://www.osmanli.org.tr/yazi-1-22.html>, 28 Nisan 2014.
- FrmArtuklu. (2013). Osmanlı Devletinin Ekonomik ve Sosyal Yapısı Hakkında Bilgi, (çevrimiçi) <http://www.frmartuklu.net/tarihi-bilgiler/205650-osmanli-devletinin-ekonomi-ve-sosyal-yapisi-hakkinda-bilgi.html>, 04 Mayıs 2014.

Özet

Elif Şafak’ın “Ustam ve Ben” ve Jose Saramago’nun “Filin Yolculuğu” Adlı Eserlerinin “Toplumsal Sınıf” Ekseninde Analitik Olarak İncelenmesi

İnsanlar ihtiyaçlarını gidermek ve doğaya hükmedebilmek için bir arada yaşarlar. Bireyler arasında ve bireylerin meydana getirdiği gruplar arasında karşılıklı etkileşim vardır. Birey, toplumsal yaşamın bir parçasıyken, toplumsal yaşam da bireyin bir parçasıdır. O halde, insanlar arasında gerçekleşen toplumsal iletişim ve sosyal ilişkiyi barındıran toplumsal sınıf olgusu, tarihin her devrinde bulunmaktadır. Bu bağlamda bizler de çalışmamızda, farklı dillere ve kültürlere ait olmakla birlikte, aynı yüzyılda geçen iki eserdeki ‘toplumsal sınıf’ kavramının eserlere nasıl yansıtıldığını göstermeye çalışacağız.

Çalışmamızda işlevi, farklı dillerde kaleme alınmış iki yapıtı konu, düşünce ya da biçim bakımından incelemek; yapıtların ortak, benzer ve farklı yönlerini ortaya koymak; benzerlik ve farklılıkların nedenleri üzerine yorumlar getirmek olan Karşılaştırmalı Edebiyat bilimi çerçevesinde, Elif Şafak’ın ‘Ustam ve Ben’ ve Jose Saramago’nun ‘Filin Yolculuğu’ isimli eserleri, ‘toplumsal sınıf’ izleğinde, çoğulcu inceleme yöntemi çerçevesinde değerlendirilecek, sosyolojik ve tarihsel verilere dayandırılarak disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınacaktır.

İnsan ömründen uzun yaşayan toplum, bir devamlılığa sahiptir ve çeşitli değişkenlere göre sınıflanmaktadır. Yani, toplumsal sınıflar ortadan kalkmamakta, şekil değiştirerek devam etmektedir. Bizler de, çalışmamızın sonucunda günümüz toplumlarındaki şekillerine

bürünmeden önce, 16. yüzyıl Osmanlı ve Avrupa toplumlarındaki sınıfların tabakalaşma ekseninde nasıl olduğunu, birbirine ne denli benzerlikler ve farklılıklar gösterdiklerini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ustam ve Ben, Filin Yolculuğu, Toplumsal Sınıf.

Abstract

Analytical Research Of Elif Şafak's "My Master And I" And Jose Saramago's "Elephant's Journey" in The Line Of "Social Class"

People live together in order to be able to satisfy their needs and dominate to the nature. There is an interaction between individuals and groups which is generated by individuals. Individual is a part of the communal living, communal living is the part of the individual too. In that case, the phenomenon of social class which involves sociable relationship and social communication between people exists throughout history. In this sense, we aim to reveal the concept of social class how is reflected in both works which own different languages and cultures but occur in the same century.

In this study, Elif Şafak's "My Master and I" and Jose Saramago's "Elephant's Journey" is evaluated within the framework of pluralistic survey method. The concept of the social class is based by this study while both books are evaluated. These books are addressed with an interdisciplinary approach in the light of sociological and historical knowledge. At the same time, this study is evaluated within the frame of science of comparative literature which aims to examine two works came from different languages in terms of issue, idea, and form; to exhibit the different, similar, and common aspects of productions; to interpret the reasons of similarities and discrepancies of works.

The community which lives longer than human life is permanent and it is categorized according to various variables. Namely, social classes have not been disappeared, they have been continued through transfiguration. In the conclusion part of the study, we aim to determine the similarities and differences of classes in the Ottoman and Europe communities in centre of social stratification during 16th century before aspect of recent modern societies.

Keywords: My Master and I, Elephant's Journey, Social Class.